

International Journal of Mardin Studies
(IJMS), 2021, 2(1), s. 55-66.

Safiyuddîn el-Hillî'nin Artûkiyyât Şiirleri

Doç. Dr. Halil AKÇAY

Safiyuddîn el-Hillî'nin Artûkiyyât Şiirleri

Halil AKÇAY¹

Özet

Bu çalışmada 700/1300 yılında divan kâtibi olarak Mardin'e yerleşen Safiyuddîn el-Hillî'nin *Artûkiyyât* olarak bilinen şiirleri ele alınmıştır. Onun Artuklu hükümdarı el-Meliku'l-Mansûr Necmeddin Gazi için yazdığı bu tür şiirleri, beyti, başlanan harfle bitirme sanatı olan *mahbûketu't-tarafeyn* özelliğine sahiptir. Bu sanatsal özelliğinin yanında Mardin'in o dönemki sosyokültürel bir takım ipuçlarını da barındırması açısından önem arz etmektedir.

Bu çalışmada Mardin'in Artuklular döneminde edebî ve kültürel durumu ile dönemin önemli saray şairi ve kâtibi olan Safiyuddîn el-Hillî'nin hayatı ve edebî kişiliği hakkında bilgi verilecek, şiirlerinde Mardin'i ele alma durumu ortaya konacaktır. Şairin 29 kasideden meydana gelen *Artûkiyyât* şiirleri ise çalışmanın asıl konusunu teşkil edip şekil ve muhteva açısından incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Şiir, Artuklular, Mardin, Safiyuddîn el-Hillî, Necmeddin Gazi.

Safiyuddîn al Hillî's Artûkiyyât Poems

Abstract

In this study, have been discussed the poems known as *Artoukiyyât* of Safiyuddîn al Hillî, who settled in Mardin as a divan scribe in 700/1300. This type of poems written by the poet for the Artuklu ruler al Meliku al Mansour Najmaddin İlghazi, has the feature of *mahbouket at tarafayn*, which is the art of ending the couplet with the initial letter. In addition to this artistic feature, it is important for Mardin to contain some socio-cultural clues of that period.

In this study, will be given information about the literary and cultural situation of Mardin during the Artukids period and the life and literary personality of Safiyuddîn el-Hillî as an important court poet and clerk of the period. In addition, will be revealed his handling of Mardin in his poems. On the other hand, *Artûkiyyât* poems of the poet consisting of 29 odes, constitute the main subject of the study and will be examined in terms of form and content.

Keywords: Poetry, Artukids, Mardin, Safiyuddin al Hillî, Najmaddin Gazi.

¹ Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, halilakcay@artuklu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1671-5073.

Giriş

Mardin, tarihin kadim kentlerinden biridir. Nitekim bir yerleşim yeri olarak şehrin tarihi, Orta Paleolitik çağ (M.Ö. 50.000) gibi çok eski bir tarihe kadar götürülmüştür. Coğrafi konumu itibariyle ise Cıralı Taş (Neolitik) ve Bakır (Kalkolitik) çağlarının en eski uygarlıklarını barındıran ve bu uygarlıkların kültürlerinin gelişim gösterdiği, Akdeniz'den başlayıp Basra körfezine uzanan ve "bereketli hilal" denilen toprakların kuzeyinde (Kuzey Mezopotamya'da) yer almaktadır (Dolapönü, 1972: 197; Günal, 2006: 42). Bu özellikleriyle Mardin, kadim tarihten günümüze kadar birçok toplum ve uygarlığa beşiklik etmiştir. Hz. Ömer'in halifeliği döneminde İyaz b. Ganm (ö. 20/641) tarafından 19/640 tarihinde İslam topraklarına barış yoluyla katıldıktan sonra Ceziretü'l-'Arab'ın Diyarbekir bölgesinin önemli bir kenti olmuştur (el-Fârikî, 1959: 28; el-Hamevî, 1977: V/39). Bu tarihten itibaren Emevi, Abbasi, Hamdani, Selçuklu, Zengi, Artuklu, Eyyubi, Moğol, Timur, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi gibi devletlerin idarelerinde kalmıştır. 924/1518 yılında Osmanlıların hâkimiyetinden sonra Amid merkezli Diyarbekir vilayetinin bir sancağı hâline gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde ise 1923'te il ve 2012'de ise büyükşehir olmuştur.²

Mardin'in dinî, siyasi, ekonomik, mimari durumuna kente hâkim olan her medeniyetin az çok katkısı olmuştur. Ama şüphesiz ki 496/1103 tarihinden itibaren yaklaşık üç asır süren Artuklular dönemi, kadim Mardin tarihindeki en önemli dönemdir. Bu dönemde şehrin imarı hızlanmış ve şehir, tarihinin en parlak dönemini yaşamıştır. Nitekim şehir büyüyerek kale dışına taştığı gibi şehirde saraylar, camiler, medreseler, hanlar, hamamlar, çarşılar ve pazar yerleri inşa edilmiştir (Bilgicioğlu, 2003: XXVIII/48).

Artuklular döneminde Mardin dil, edebiyat ve kültür alanında özellikle İlgaziler döneminde büyük bir gelişme kaydetmiştir. İlgazi ailesinden on üçten fazla kişinin Mardin'e hükümdarlık yaptığı bilinir. Bu hükümdarların, ilme ve ilim adamlarına duydukları saygı, ilgi ve muhabbet ve söz konusu bu alanlardaki gelişmeler için cömertçe masraf yapmaları büyük âlimlerin, şair ve ediplerin kente gelmelerine vesile olmuştur. Kentte birçok medrese, cami ve başka eğitim kurumlarının inşa edilmesi de bunu göstermektedir. Bu durum aynı zamanda kentin düşünce ve kültür hayatına da büyük katkısı olmuştur (el-Fârikî, 1959: 37; Şumeysânî, 1987: 371). Çalışmamıza konu olan büyük edip ve şair Safiyyuddîn el-Hillî'nin Hille'den gelip Mardin'e yerleşmesi de Artuklular devleti II. Necmeddin Gazi dönemine denk gelmiştir.

1. Safiyyuddîn el-Hillî'nin Hayatı ve Edebi Kişiliği

Künye ve nisbesiyle birlikte tam adı Ebu'l-Mehâsin Safiyyuddîn Abdulazîz b. Serâyâ es-Sinbisî et-Tâî el-Hillî'dir. İbn Serâyâ olarak da bilinir. 5 Rebiülâhîr 677'de (26 Ağustos 1278) Kufe ve Bağdat arasında bulunan ve Musul'a yakın olan Hille kentinde Tayy kabilesinin Sinbis koluna mensup zengin ve asil bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi (ez-Zirikli, 2002: IV/17-18; Selim, ty: 18).

2 Mardin'in tarihi için ayrıca bkz. 'Abdusselâm b. 'Umer b. Muhammed, *Tarihu Mardin min kitabi Ummi'l-'iber*, Thk: Hamdî 'Abdulmecid es-Selefi, Dâru'l-muktebes, Beyrut: 2014; Hasan Şumeysânî, *Medinetu Mardin*, 'Alemlü'l-kutub, Beyrut: 1987; İbrahim Artuk, *Mardin Artukoğulları Tarihi*, Gençler Kitabevi, İstanbul: 1944; Hanna Dolapönü, *Tarihte Mardin*; Kâtip Ferdi, *Mardin Artukluları Tarihi*, Dersaadet Matbaası, İstanbul: 1939; İbrahim Özcoşar, *Makalelerle Mardin: tarih-coğrafya*, İstanbul 2007; Mehmet Taştemiş, "Mardin", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (Ankara 2003), XXIII/43-48.

Hilli'nin tahsili hakkında incelenen kaynaklarda bir bilgi geçmemektedir. Şiire ilgisi ise divanının mukaddimesinde kendisinin de belirttiği gibi henüz çocuk yaşta başlamış, eskilerin şiir ve edebi nesrini hıfz etmiş, şiirin nazım bilgisine vakıf olmuştur (el-Hilli, ty: 9). Eserlerinden de anlaşıldığı gibi başta bedii sanatı olmak üzere dil, edebiyat ve musiki alanlarında kendini iyi yetiştirmiştir. Peygamberimiz (s.a.v.) için yazdığı meşhur bediiyatı, onun bu türün mucidi ya da öncülerinden kabul edilmesini sağlamıştır (Ebû Zeyd, 1982: 51-53; el-Hilli, ty: 6; Kılıçlı, XVIII/41-42).

Hille'de Safiyuddin'in dayıları Mehâsinoğulları ile Ebu'l-Fadl ailesi arasında şehrin idaresi için bir çekişme vardı. Bu çekişme esnasında Hilli'nin dayısı Safiyuddin b. Mehâsin camide bir tuzak sonucu öldürülünce Hilli ona bir mersiye yazmış ve onun intikamı için kabilesini şiirleriyle savaşa teşvik etmiştir. Kendisinin başını çektiği savaşlarda Ebu'l-Fadl ailesini yenmelerine rağmen Hille'de huzursuzluk bitmemiş, Safiyuddin el-Hilli'de bu yüzden şehirden ayrılmayı düşünmüştür. Daha önce ticaret için uğradığı Mardin'in meliklerinin edip ve şairlere iyi davrandığını duymuş ve buraya yerleşmeye karar vermiştir. Nitekim Artuklu hükümdarı II. Necmeddin Gazi döneminde 701/1301 yılında divan kâtibi olarak Mardin'e yerleşmiştir (el-Hilli, ty: 10; Selim: 21-24; Kılıçlı, 1998: XVIII/41).

Hilli, Mardin'de Artuklu hükümdarının yanında umduğundan daha fazla ilgi ve alaka gördü. Başta hükümdara yazdığı methiyeler ve Mardin üzerine yazdığı şiirlerde bu durum açıkça görülmektedir.³ Nitekim II. Necmeddin Gazi'yi methettiği bir şiirinde Irak'tan ayrılıp Mardin'e yerleşirken Mardin'de bulunduğu huzurlu ortamdan ve melikten gördüğü iyilikten bahsettikten sonra Mardin'in güvenilir bir yer olduğuna vurgu yapmaktadır: [el-Kâmil]

١. أَوْمَتْ إِلَيَّ مُشِيرَةً أَنْ لَا تَخْفُ - وَابْشُرْ فَإِنَّكَ فِي دَرَى الْعَلْيَاءِ

٢. أَيْمَارِدِينَ تَخْفُ حَظْفَةً مَارِدٍ - وَشَهَاؤُهَا فِي الْقَلْعَةِ الشُّهْبَاءِ (el-Hilli, ty: 706)

1. *Mardin bana (şöyle der gibi) işaret yoluyla ima etti: Korkma! Mutlu ve neşeli ol. Çünkü sen yüksek tepenin zirvelerindesin.*
2. *Mardin'de bir asinin seni almasından mı korkarsın! Hem de kalesinde parlak yıldızı dururken.*

Yine başka bir beytinde yabancıların rahatlıkla ve güvenle yaşayabileceği, eğlenebileceği bir yer olarak Mardin'i övmektedir: [el-Kâmil]

فَاللَّهُ يَحْرُسُ مَارِدِينَ فَإِنَّمَا - بَلَدٌ يَلِدُ بِهَا الْغَرِيبَ وَيَنْعَمُ (el-Hilli, ty: 66)

Allah Mardin'i korumaktadır. Çünkü (Mardin), garibin dahi lezzet aldığı ve içinde rahat ettiği bir şehirdir.

Hilli, bir başka şiirinde Mardin'in doğal güzelliklerinden bahsederken insanların da iyi ve iyilik sahibi olduklarını belirtmekte ve bu yüzden bütün hayatını Mardin'de geçirmeyi temenni etmektedir: [el-Hafif]

١. حَبَّبْنَا أَرْضَ مَارِدِينَ وَبُرِّ الْا - ظَلَّ فِيهَا وَمَاؤُهَا وَهَوَاها

٢. بِلْدَةً ثَبِيَّتِ الْكِرَامِ فَلَا دُفْ - سَتْ فَنَاهُمْ وَلَا عَدِمَتْ فِئَاهَا

٣. فَهِيَ أَرْضٌ إِنْ لَمْ تَكُنْ هِيَ ذَاتُ الْا - نَفْسِ مَيِّ فَإِنَّمَا مُشْتَهَاهَا

3 Şairin Mardin üzerine yazdığı şiirler için ayrıca bkz. Halil Akçay, "Arap Şiirinde Mardin'e Dair Bazı Yansımalar", **Darulfunun İlahiyat**, Cilt 30, Sayı 2, Yıl 2009, s. 346-349.

٤. جَمَعَتْ سَائِرَ الْمُنى، فَلِهَذَا - ما أتاها ذو الجِلمِ إلا وَتَاها

٥. كَمْ رَأَيْنا لَها وَفِيها وَمِنها - صُوراً تُسَفِّكُ اللَّمَاءَ دُماها

٦. لَوْ تَمَكَّنْتُ أَنْ أَقْضِي بِها العُمة - رَ جَمِيعاً لَمَّا سَكَنْتُ سِواها (el-Hilli, ty: 280)

1. *Mardin ne güzel bir yerdir ve ne de güzeldir gölgesi, suyu, havası!*
2. *İyileri yetiştiren bir şehirdir. Ne kötülüklerini gördüm ne de ihsanlarından mahrum kaldım.*
3. *Öyle bir yerdir ki bizzat benim (asıl memleketim) olmasa da nefsim onu çok arzular.*
4. *Her türlü hayalleri gerçekleştirdiğinden buraya gelen iyi biri mutlaka şaşırıp kalır (sevinçten)*
5. *Nice defa Mardin için, Mardin'in içinde ve Mardin'den, kuklalarının kan döktüğü resimlere şahit olduk.*
6. *Bütün hayatımı Mardin'de geçirme imkânım olsa kalmazdım başka yerde asla.*

Hilli, bir yandan Memlûklülerin bir yandan da Moğollar'ın saldırıları yüzünden Mardin'de emniyetin zayıflamasından dolayı hicri 726 yılında Kahire'ye göç etmiştir. Burada "el-Mansûriyyât" diye adlandırdığı şiirlerinde Sultan Melik Nâsır'ı methetmiştir. Hilli daha sonra buradan Bağdat'a dönmüş ve 749/1348'de burada vefat etmiştir. Mardin'de vefat ettiğini söyleyen kaynaklar da mevcuttur (ez-Zirikli, IV/18; el-Hilli, ty: 5-6; Kılıçlı, XVIII/41-42; Akçay: 346-347).

Eserleri:

Kaynaklarda Safiyyuddin el-Hillî'ye ondan fazla eser nispet edilmiştir. Bunların hepsi dil ve edebiyat alanında olup şunlardır:⁴

1. *Dîvân (Safvetü's-şu arâ' ve hulâsatü'l-bulegâ')*:

Hillî'nin Kahire'deyken baş vezir Muhammed b. Kalavun'un isteği üzerine seçme şiirlerini bir araya getirdiği divandır. On iki bölümden oluşan divanda 10.000'den fazla beyit vardır. Şair divanına çalışmamızın konusunu teşkil eden *el-Artûkiyyât* olarak bilinen *Dureru'n-nuhûr fî medâihi'l-Melik Mansûr* adlı eserini de ilâve etmiştir.

2. *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bedî iyye fî ulûmi'l-belâga ve mehâsini'l-bedî (en-Netâ'icü'l-ilâhiyye fî şerhi'l-Kâfiyeti'l-bedî iyye)*: Hillî'nin İmam Bûsîrî'ye (ö. 695/1296) nazire olarak Resulullah'a (s.a.v.) yazdığı 145 beyitlik *el-Kâfiyetü'l-bedî iyye fî'l-medâihi'n-nebeviyye* kasidesine kendisinin yaptığı şerhidir. Eserinde kullandığı edebî sanatları ayetlerden ve eski şiirlerden verdiği örneklerle açıklamıştır. Hillî ayrıca eserinin sonunda, kendisinden önce belagat ve bedii ilimlerine dair yazılmış olan yetmiş eseri müellif adlarıyla birlikte vermiştir.

3. *el-Âtilu'l-hâlî*: Hillî'nin bu eseri, besteyle okunan ve halk şiiri çeşitleri arasında sayılabilecek olan zecel, mevâliyyâ, kâne ve kân, kûmâ türlerine dair bilgi verdiği ansiklopedik bir eserdir. Hillî bu eserinde adı geçen dört şiir çeşidinin doğuşundan, vezinlerinden ve önemli şairlerinden bahsetmiş, şiirlerinden örnekler vermiştir.

⁴ Safiyyiddin el-Hillî'nin eserleri bkz. ez-Zirikli, *el-A'lâm*, IV/18; Corci Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*, Hindâvî, Kahire 2013: 926-927; el-Hillî, *Dîvân*, (mukaddime): 9-12, (naşirin girişi), s. 5-6; Kılıçlı, XVIII/42-43.

4. el-Aglâtî: Hilli alfabetik bir sözlük olarak yazdığı bu eserinde halkın, şairlerin ve dilcilerin sözlerinde gördüğü bazı yanlışları Kur'an'a, hadise ve eski şiire dayanarak düzeltmeye çalışmıştır.

Hilli'nin bunların dışında cinas ve çeşitlerine dair *ed-Durru'n-nefis fi ecnâsi't-tecnîs* risalesi, av hakkında yazılan sekiz kasidelik bir risale olan *es-Sayd bi'l-bunduk*'u, kısa seçme şiirlerinden oluşan *el-Mesâlis ve'l-mesâni fi'l-me âli ve'l-me âni* risalesi, bazı şairlerin seçme şiirlerini bir araya getirdiği *Divânu safveti's-şu arâ ve hulâsati'l-bulegâ* divanı, musikiye dair kırk üç varaklık *el-Mizân fi ilmi'l-edvâr ve'l-evzân* risalesi, on altı aruz vezniyle ilgili bir çalışma olan *Ma rifetu'l-buhûri's-sitte aşer* eseri, musiki makamlarıyla burçlar arasındaki ilgiden söz ettiği *Fâ'ide fi'l-engam ve tertîbihâ ale'l-burûc* adlı risalesi ile mektup veya makâme şeklindeki yazılarından ibaret olan küçük hacimli bazı çalışmaları mevcuttur.

2. Safiyuddin el-Hilli'nin Artûkiyyât Şiirleri

Hilli'nin *Artûkiyyât*, *el-Mahbûkât* ya da *el-Kasâ'idu'l-Artukiyye* olarak da bilinen eseri, Artuklu Hükümdarı II. el-Meliku'l-Mansûr Necmeddin Gazî'ye hem medihler sunmak hem de dil ve edebiyattaki etkinliğini göstermek için yazdığı yirmi dokuz kasideyi ihtiva eden şiir mecmuasıdır. Hilli bu şiirlerine "*Dureru'n-nuhûr fi medâihi'l-Melik Mansûr*" adını vermiştir (el-Hilli: 11; Selim: 42). Kaynaklar bu tarz şiiri ilk defa yazanın Ebû Bekr b. Düreyd (ö. 321/933) olduğunu ancak Safiyuddin el-Hilli'yle şöhrete kavuştuğunu belirtmişlerdir. Fakat şartlarını tutturmak için bedi sanatlarının icrasında tasannu yapıldığı gerekçesiyle Safiyuddin'den sonra bu tarz şiirlere kısıtlı bazı beyitler hariç çok da yönelim olmamıştır (er-Râfi'î, ty, II/330-331).

2.1. Şekil

Artûkiyyât'ta yer alan kasideler, sırasıyla Arap alfabesindeki yirmi dokuz harfe göre kafiyelendiği gibi her kaside yirmi dokuz beyitten oluşmaktadır. Dolayısıyla bu şiirlerinde kafiyenin son harfi (revî) olarak tüm Arap harflerini kullanmıştır. *Artûkiyyât* veya *mahbûku't-tarafeyn* de denilen şiirlerin en önemli özellikleri her beytin ilk harfiyle kafiye harfinin aynı olmasıdır. Örneğin beyit hemzeyle başlamışsa hemzeyle biter ve şiirin tamamı bu şekilde kafiyelenir. Aşağıda bu tarzda bazı harflerden seçilmiş beyitler bunu göstermektedir:

أَبَتِ الْوَصَالَ مَخَافَةَ الرِّقْبَاءِ - وَأَتَتِكَ تَحْتَ مَدَارِعِ الظُّلْمَاءِ

أَصَفَّتَكَ مِنْ بَعْدِ الصُّدُودِ مَوَدَّةً - وَكَذَا الدَّوَاءُ يَكُونُ بَعْدَ الدَّاءِ (el-Hilli, ty: 705)

بَدَتِ لَنَا الرَّاحُ فِي تَاجٍ مِنَ الْحَبِّبِ - فَمَزَّقَتْ حَالَةَ الظُّلْمَاءِ بِاللَّهَبِ

بَكَرَ إِذَا زُوِّجَتْ بِالْمَاءِ أَوْلَدَهَا - أَطْفَالَ دُرٍّ عَلَى مَهْدٍ مِنَ الذَّهَبِ (el-Hilli, ty: 707)

تَابَ الزَّمَانُ مِنَ الدُّنُوبِ فَوَاتٍ - وَاعْتَمَ لَذِيذَ الْعَيْشِ قَبْلَ فَوَاتٍ

تَمَّ الشُّرُورُ بِنَا فَعْتَمَ يَا صَاحِبِي - نَسْتَدْرِكُ الْإِضْيِ بِنَهَبِ الْآبِي (el-Hilli, ty: 709)

ضَحَكْتَ تُغَوِّرُ حَدَائِقِي الْأَرْضِ - فَسَهَتَ غُيُونَ التَّرْجِسِ الْعَضِّ

ضَرَبَ الرِّبِيْعُ بِهَا مَضَارِبَهُ - وَجَزَتْ جِيَادُ السُّحْبِ فِي الرِّكْضِ (el-Hillî, ty: 733)

Burada görüldüğü gibi ilk iki beyitte hemzeyle başlayan beyitler hemzeyle bitmiştir. Sonraki iki beyitte ب harfiyle başlayan beyitler yine ب harfiyle, sonraki iki beyitte ت harfiyle başlama ve ت harfiyle bitme durumu söz konusudur. Son iki beyitte ise ض harfiyle başlayan beyitler yine ض harfiyle bitmiştir.

Şairin şiirlerinde dikkat çeken bir husus da ilk beyitte kafiye harfinin (revînin) birden fazla kelimeye yer almasıdır. Bu da şairin güçlü bir kelime hazinesine sahip olduğunu, her kelimeyi özenle seçip cümleye yerleştirdiğini göstermektedir. Böylece beytin kafiyesindeki son harfin (revî) sesi, ilk beyitte kendini fazlasıyla hissettirmektedir. Aşağıdaki beyitlerde bu durum açıkça görülebilmektedir:

١. طَافَ يَسْعَى بِسُرْعَةٍ وَنَشَاطٍ - وَيُعَاطِي الْمُدَامَ أَحْلَى تَعَاطٍ (el-Hillî, ty: 735)

٢. شَمُولٌ إِلَى نِيرَانِهَا أَبَدًا نَعْشُو - لِتُنْعِشَنَا مِنْ بَعْدِ مَا ضَمَّنَا نَعْشُ (el-Hillî, ty: 729)

٣. وَحَقَّقْ إِنِّي قَانِعٌ بِالذِّي هَمَوَى - وَرَاضٍ وَلَوْ حَمَلْتَنِي فِي الْهَوَى رَضَوَى (el-Hillî, ty: 757)

Nitekim görüldüğü gibi ط kafiyesi ilk beyitte dört tane ط harfi bulunmaktadır. Aynı şekilde ش kafiyesi ikinci beyitte dört tane ش harfi ve و harfiyle kafiyesi üçüncü beyitte yedi tane و harfi bulunmaktadır. Diğer kasidelerinde de durum böyledir. Şiirlerindeki bu durumdan kasideye başlar başlamaz kafiye harfinin vurgulandığı ve bu harfe dikkat çekildiği anlaşılmaktadır.

Safiyuddîn el-Hillî, *Artûkiyyât* kasidelerinde vezin olarak klasik Arap şiirinde kabul edilen aruz bahirlerini kullanmıştır. Ancak 16 bahrin hepsini değil, bunlardan 14 kasidesinde *el-kâmil*, 7 kasidesinde *et-tavîl*, 4 yerde *el-basît* ve yine 4 yerde *el-hafîf* bahirlerini kullanmıştır. Aşağıdaki tabloda kafiye ve bahirleri bir arada verilmiştir:

Bahir	Kafiye	Bahir	Kafiye	Bahir	Kafiye	Bahir	Kafiye
الطويل	ن	الکامل	ظ	الکامل	ذ	الکامل	أ
الکامل	هـ	الکامل	ع	البسيط	ر	البسيط	ب
الطويل	و	الخفيف	غ	الخفيف	ز	الکامل	ت
الطويل	لا	الکامل	ف	الکامل	س	الکامل	ث
الخفيف	ي	الطويل	ق	الطويل	ش	الکامل	ج
		البسيط	ك	الکامل	ص	الکامل	ح
		البسيط	ل	الکامل	ض	الطويل	خ
		الطويل	م	الخفيف	ط	الکامل	د

Tablo 1: Kasidelerinin kafiye harfleri ve aruz veznindeki bahirleri

2.1. Muhteva

Safiyuddin el-Hilli, *Artûkiyyât* şiirlerini Hille'den ayrılp Mardin'e yerleştikten sonra el-Meliku'l-Mansûr Necmeddin Gazi'den gördüğü büyük ilgi ve alakaya binaen yazmıştır. Hilli'nin bu şiirlerinde muhteva çeşitliliği görülmemektedir. Nitekim genel olarak Mardin'e gelmeden önceki hâlini tasvir etmekte ve Mardin'e geldikten sonra karşılaştığı huzurlu ortamdaki ve hükümdardan gördüğü iyiliklerden bahsetmektedir. Dolayısıyla buradaki 29 kasidenin genel içeriği mediidir. Bu methiyeler, şairin konumunu hükümdar nezdinde pekiştirirken büyük maddi imkânlarla kavuşmasını da sağlamıştır.

Şair, divanının mukaddimesinde ve bazı şiirlerinde belirttiği gibi Mardin'de huzur ve rahat ortam açısından umduğundan fazlasını bulmuş, Mardin'i yönetenlerden ve halkından büyük bir alaka görmüştür (el-Hilli, ty: 11, 66, 280, 706). Nitekim aşağıdaki beyitlerde şair bu husustaki duygularını açıkça dile getirmiştir: [el-Kâmil]

١. أَبَعَدْتُ عَنْ أَرْضِ الْعِرَاقِ رِجَائِي - مُتَنَقِّلاً كَتَنَّقُلُ الْأَفْيَاءِ

٢. أَرْجُو بِقَطْعِ الْبَيْدِ قَطْعَ مَطَامِعِي - وَأُرْوِمُ بِالْمِنْصُورِ نَصَرَ لِيُوَائِي

٣. أَدْرَكْتُهُ فَجَعَلْتُ أَلْتُمُ فَرِحَةً - بِوُصُولِهِ أَحْفَافَ نَوْقِ رِجَائِي

٤. أَضْحَى يُهْتَنِّي الزَّمَانُ بِقَصْدِهِ - وَيُشِيرُ كَفَّ الْعِزِّ بِالْإِيمَاءِ

٥. أَوَّمْتُ إِلَيَّ مُشِيرَةً أَنْ لَا تَخْفَ، وَابْشِرْ، فَإِنَّكَ فِي ذُرَى الْعَلْيَاءِ

٦. أَيْمَارِدِينَ تَخَافُ خَطْفَةَ مَارِدِ، وَشِهَابُهَا فِي الْقَلْعَةِ الشَّهْبَاءِ (el-Hilli, ty, s. 706)

1. Irak'tan uzaklaştırdım bineklerimi, gölgeler gibi intikal ettim.
2. Çölleri katetmekle tutkularımı da katetmeyi umuyorum ve Mansûr'dan sancağım için bir zafer diliyorum.
3. Ona ulaştığımda sevinçten umutlarımın devesinin ayaklarını öpmeye başladım.
4. Ona gittim diye zaman beni tebrik ediyor, izzet ve cömertliğin avuçları işaretlerle konuşuyordu.
5. Mardin bana (şöyle der gibi) işaret yoluyla ima etti: Korkma! Mutlu ve neşeli ol. Çünkü sen yüksek tepenin zirvelerindesin.
6. Sen Mardin'de olduğun halde ve kalesinin kıvılcımları varken bir asinin seni almasından mı korkarsın!

Şair, klasik Arap şiirinde adet olduğu üzere şiirlerine gazelle başlamıştır. Bu gazellerin çoğuna kadın aşkı ve tasviri ile bazılarında ise içki ya da mekân tasviriyle başlamıştır. Örneğin kâfiyye (الكافية) kasidesinde görüldüğü gibi gazelindeki konu kadındır: [el-Basît]

١. كُفِّي الْقِتَالَ، وَكُفِّي قَيْدَ أَسْرَاكِ، - يَكْفِيكَ مَا فَعَلْتُ بِالنَّاسِ عَيْنَاكِ

٢. كَلَّتْ لِحَاظُكَ مِمَّا قَدْ فَتَكَتِ بِنَا، - فَمَنْ تَرَى فِي دَمِ الْعِشَاقِ أَفْتَاكَ (el-Hilli, ty: 747)

1. Savaşmayı durdur ve tutsak ettiklerin zincirlerini aç. Senin gözlerinin insanlara yaptıkları kâfidir.
2. Bizleri yok etmekle yoruldu göz kapakların. Sana âşıkların kanlarının helal olduğu fetvasını kim verdi?

Aşağıdaki beyitlerde ise şarap tasviriyle başlanmıştır: [el-Hafif]

١. طَافَ يَسْعَى بِسُرْعَةٍ وَنَشَاطٍ - وَيُعَاطِي الْمُدَامَ أَحْلَى تَعَاظٍ

٢. طَيِّبُ النَّشْرِ يَجْرَحُ اللَّخْظَ خَدَّيْ - بِهِ وَيُدْمِي أَعْضَاءَهُ مَسُّ الثُّبَاتِي (el-Hilli, ty: 735)

1. Çabukluk ve canlılıkla dolaşır ve şarabı sunar en güzel şekilde.
2. (Sâkînin) güzel bir sunumu vardır. Bakışları yanaklarını yaralar ve kanatır uzuvlarını Kıpti elbisesinin dokunuşu.

Aşağıdaki beyitlerde de şarap tasviriyle giriş yapılmıştır: [el-Kâmil]

١. صَرَفَ الْمُدَامَ بِهِ السُّرُورَ مُخَصَّصٌ - وَبِهِ الْهُمُومُ عَنِ الْقُلُوبِ تُمَحَّصٌ

٢. صَرَفَ بِهَا عَنَّا الْهُمُومَ لِيَتَعَدَّى - فِرْقًا إِذَا تَمَلَّا الْكُؤُوسُ النَّقَّصُ (el-Hilli, ty: 731)

1. Şarabın verilisinde özel bir neşe ve haz vardır. Ayrıca onunla kalbin kederleri temizlenir.
2. Dertlerini onula uzaklaştır ki az dolu kadehler doldurulurken erkenden arkadaşlara katulasın.

Şair, şu kasidesine ise mekân tasviriyle başlamıştır: [el-Kâmil]

١. ضَحِكْتَ نُغُورُ حَدَائِقِ الْأَرْضِ - فَسَهَتَ عُيُونُ التَّرْجِسِ الْعَضُّ

٢. ضَرَبَ الرِّبِيْعَ بِهَا مَضَارِبُهُ - وَجَرَّتْ جِيَادُ السُّحْبِ فِي الرِّكْضِ (el-Hilli, ty: 733)

1. Dünyanın bağ bahçeleri gülümsedi. Dalıp gitti, taze nergisin gözleri
2. Bahar, çadırlarını kurdu ve bulut atları dörtnala koşuştular.

Şairin *Artûkiyyât* şiirlerinin asıl konusu ise mediidir. Şairin medihlerine konu olan şahsiyet ise Mardin Artukluların hükümdarı el-Meliku'l-Mansûr Necmeddin Gazi'dir. Hille'de zor duruma düşen şair, hükümdarla itibata geçmiş ve hükümdar onu Mardin'e davet etmiştir. Şair, kendi deyimiyle Mardin'de hayal ettiğinden fazlasını bulmuştur. Bunun üzerine hükümdara methiyeler yazmıştır. Bunu aşağıdaki beyitlerde açıkça görebilmekteyiz: [el-Kâmil]

١. أَهَيْتُ عَن قَوْمِي بِمَلِكٍ عِنْدَهُ - تَنْسَى الْبَنُونَ فَضَائِلَ الْأَبَاءِ

٢. إِنِّي تَرَكْتُ النَّاسَ حِينَ وَجَدْتُهُ - تَرَكْتُ التَّيْمُمَ فِي وُجُودِ الْمَاءِ

٣. الْمُرْتَقِي فَلَكَ الْفَخَارُ إِذَا اغْتَدَى - وَإِذَا بَدَا فَالنَّاسُ كَالْحِرَابِ

٤. أَفْنَى جِيُوشِ عُدَاتِهِ بِخَوَافِقِ الْآلِ - رَايَاتِ بَلِّ بَسْوَاكِنِ الْآرَاءِ

٥. أَسْيَافُهُ نَقَمَ عَلَى أَعْدَائِهِ - وَأَكْفُهُ نَعَمَ عَلَى الْفُقَرَاءِ (el-Hilli, ty, s. 706)

1. Kavmimi unuttum, yanında oğulların, babalarının faziletlerini unuttuğu bir melik sayesinde.
2. Onu bulunca arkadaşları terk ettim, suyun bulunmasında teyemmümün terk edilişi gibi.

3. İftihar zirvesine ulaşındı, kalktığında. Görüldüğünde ise insanlar bukalemuna dönüşürdü (onlar gibi gizlenirlerdi.)
4. Düşman ordusunu, dalgalanan sancaklarla yok ederdi. Hatta ona da gerek yoktu, sessiz fikirleriyle yok ederdi.
5. Kılıçları düşmana intikam, elleri fakirlere nimetti.

Şair bir başka şiirinde hükümdarı cömertlikte yağmurlara ve denizlere benzetmiştir: [el-Basit]

١. بُسِطَ مِنَ الرُّؤْيِ قَدْ حَاكَّتْ مَطَارِفَهَا - يَدُ الرَّبِيعِ وَجَارَتْهَا يَدُ السُّحُبِ

٢. بَاتَتْ جَبُودُ عَلَيْنَا بِالمِيَاهِ كَمَا - جَادَتْ يَدُ المَلِكِ المَنْصُورِ بِالذَّهَبِ (el-Hilli, ty: 707)

1. Baharın elleri örmüştür bahçeden kilimlerin etrafını ve sıkılaştırmıştır iplerini bulutların eli.
2. Bulutlar cömertçe yağmur yağdırır bizlere, el-Meliku'l-Mansûr'un altın veren cömert elleri gibi.

Şair, hükümdarı şan, şeref ve adaletiyle de övmektedir: [el-Basit]

١. بَنَيْتَ لِلْمَحْدِ أَيْتَانًا مُشْتَبَدَةً - وَلمْ يَمُدُّ لَهَا لَوْلَاكَ مِنْ طُئِبِ

٢. بَسَطْتَ فِي الأَرْضِ عَدْلًا لَوْ لَهُ اتَّبَعَتْ - نَوَائِبِ الذَّهْرِ لَمْ تُعْذَرْ وَلمْ تُتْبِ (el-Hilli, ty: 708)

1. Şan ve şeref için öyle sağlam yapılar inşa ettin ki sen olmasan kimse dikemez kirişlerini.
2. Yeryüzünde öyle bir adalet yaydın ki çağın felaketleri onun izinden gitse tövbeye de gerek kalmaz özür dilemeye de.

Şair, hükümdarın cömertliğine olduğu gibi hilm sahibi ve güzel ahlaklı oluşuna da vurgu yapmıştır: [el-Kâmil]

تَمَّتْ مَحَاسِنُهُ بِحُسْنِ خَلَاقِهِ - وَسَنَا فَرَادَ الحُسْنِ بِالحَسَنَاتِ (el-Hilli, ty, s. 710)

Onun iyilikleri güzel ahlakıyla tamama erer ve parıldar. Böylece iyilik, başka iyiliklerle büyür ve artar.

Şair, hükümdarın cömertlik, hilm, şefkat, cesaret gibi güzel hasletlerini babasından ve [atalarından aldığı] belirterek hükümdarın atalarını da methetmiş olmaktadır: [el-Tavil]

١. خَصِيبٌ إِذَا مَا الأَرْضُ صَوَّحَ بَثْنُهَا - حَلِيمٌ، إِذَا أَحْفَى المَلُومُ الرِّوَابِحُ

٢. خَلَاتِفُهُ بِيضٌ إِذَا هَمَّ قَاصِدٌ - وَأَسْيَافُهُ حُمْرٌ إِذَا هَمَّ صَارِحٌ

٣. حِصَالٌ حَوَاهَا مِنْ أَبِيهِ وَجَدَّهُ - وَأَكْسَبَهُ أَسْيَافُهُ وَالمَشَايِخُ (el-Hilli, ty: 718)

1. Toprak, otlarını kuruturken o, bereketli ve verimlidir. Ağzı sıkı suçlu, suçlarını gizlediği vakit ise o, halimdir, hoşgörülüdür.
2. Huyuları güzeldir, birinin yolu ona düştüğünde. Kılıçları kanlıdır, biri ondan destek talep ettiğinde.

3. *Öyle güzel huylar ki babasından ve dedesinden almıştır. Kılıçlarını ise ona büyükleri ve ustaları vermiştir.*

Buna göre şair, *Artûkiyyât* şiirlerinde el-Meliku'l-Mansûr'u genel olarak şu özellikleriyle methetmiştir:

Cömertlik, fazilet sahibi olma, düşmana karşı yiğitçe savaşma, kimsesizleri koruması, iftihar edilen, heybetli, feraset sahibi, adil, güzel ahlaklı, güvenilir, azim ve kararlı, ilim ve hilm sahibi, engin tecrübeye sahip olması.

Sonuç

Safiyuddîn el-Hillî'nin *Artûkiyyât* şiirlerinin ele alındığı bu çalışmada şu sonuçlar elde edilmiştir:

Safiyuddîn el-Hillî'nin *Artûkiyyât* şiirleri, Mardin Artuklularının hükümdarı el-Meliku'l-Mansûr Necmeddin Gazi için yazılmıştır. Şekil olarak mahbûketu't-tarafeyn özelliğine sahip olması bakımından meşhur olmuştur. Mahbûketu't-tarafeyn sanatına sahip şiirin özelliği, her beytin ilk harfiyle kafiye harfinin (revî) aynı olmasıdır. Bu tür şiirlerde bir beyit hangi harfle başlamışsa aynı harfle bitirilmektedir.

Artûkiyyât'ta yer alan kasideler, sırasıyla Arap alfabesindeki yirmi dokuz harfe göre kafiyelenmiştir. Ayrıca her kaside yirmi dokuz beyitten oluşmuştur.

Artûkiyyât şiirlerinde dikkat çeken bir husus da ilk beyitte kafiye harfinin (revînin) birden fazla kelimeye yer almasıdır. Bu da şairin güçlü bir kelime hazinesine sahip olduğunu, her kelimeyi özenle seçip cümleye yerleştirdiğini göstermektedir. Böylece beytin kafiyesindeki son harfin (revî) sesi, ilk beyitte kendini fazlasıyla hissettirmektedir.

Safiyuddîn el-Hillî, *Artûkiyyât* kasidelerinde vezin olarak klasik Arap şiirinde kabul edilen 16 aruz bahrinden dört tanesini kullanmıştır. Bunlar klasik Arap şiirinde çokça kullanılan el-kâmil, et-tavîl, el-basîr ve el-hafîf bahirleridir.

Artûkiyyât şiirlerinin ana teması medihdir. Şiirlerde el-Meliku'l-Mansûr Necmeddin Gazi, cömertlik, fazilet sahibi olma, düşmana karşı yiğitçe savaşma, kimsesizleri koruması, iftihar edilen, heybetli, feraset sahibi, adil, güzel ahlaklı, güvenilir, azim ve kararlı, ilim ve hilm sahibi, engin tecrübeye sahip olması gibi özelliklerle methedilmiştir. Medih dışında şair, genel olarak Mardin'e gelmeden önceki hâlini tasvir etmiş, Mardin'e geldikten sonra karşılaştığı huzurlu ortamdaki bahsetmiştir.

Şair, klasik Arap şiirinde adet olduğu üzere şiirlerine gazelle başlamıştır. Bu gazellerin çoğuna kadın aşkı ve tasviri ile bazılarını ise içki ya da mekân tasviriyiyle başlamıştır.

Kaynakça

- Abdusselâm b. 'Umer b. Muhammed (2014). **Tarihi Mardin min kitabi Ummi'l 'iber**. Thk: Hamdî 'Abdulmecid es-Selefi, Beyrut: Dâru'l-muktebes.
- Akçay, H. (2009). "Arap Şiirinde Mardin'e Dair Bazı Yansımalar". **Darulfunun İlahiyat**, Cilt 30, Sayı 2, 337-357.
- Artuk, İ. (1944). **Mardin Artukoğulları Tarihi**. İstanbul: Gençler.
- Bilgicioğlu, B. (2003). "Mardin". **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara: XXVIII/48.
- Cerci, Z. (2013). **Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye**. Kahire: Hindâvî.
- Dolapönü, H. (1972). **Tarihte Mardin (Itru'n-nârdîn fi târîhi Mârdîn)**. İstanbul: Basım yeri yok.
- Ebû Zeyd, A. (1982). **el-Bedî'iyât fi'l-edebi'l-'Arabî**. Dimaşk: Âlemu'l-kutub.
- el-Fârikî, Ahmed b Yûsuf el-Ezrak (1959). **Târîhu'l-Fârikî**, Thk: Bedevî Abdullatif Avz, Kahire: el-Matâbi'u'l-Emîriyye.
- Ferdi, K. (1939). **Mardin Artukluları Tarihi**. İstanbul: Dersaadet.
- Günal, V. (2006). **Mardin İlinde Kültürel Çekicilikler ve Turizm Amaçlı Kullanım Olanakları**. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- el-Hamevî, Şihâbuddîn Ebû 'Abdillâh Yâkût (1977). **Mu'cemu'l-buldân**. Beyrut: Dâru Sâdir.
- el-Hillî, Ebu'l-Mehâsin S. (t.y.) **Dîvân**. Beyrut: Dâru Sâdir.
- Kılıçlı, M. (1998). "Hillî Safiyüddîn". **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul: XVIII/41-44.
- Özcoşar, İbrahim. (2007). **Makalelerle Mardin-I: Tarih-Coğrafya**. İstanbul: Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayınları.
- er-Râfi'î, M. S. (t.y.). **Târîhu âdâbi'l-'Arab**. Kahire: Mektebetu'l-İmân.
- Selîm, M. R. (t.y.). **Safiyuddîn el-Hillî**. Kahire: Dâru'l-ma'ârif.
- Şumeysânî, H. (1987). **Medînetu Mardin**. Beyrut: 'Âlemu'l-kutub.
- Taştemir, M. (2003). "Mardin". **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara: XXIII/43-48. ez-Zirikî, H. (2002). **el-A'lâm** (15. Baskı). Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-melâyîn.
- <http://www.mardinkulturturizm.gov.tr/TR-56486/tarihce.html>, Erişim tarihi: 05.03.2019.